

*Кобенко О.Б.,
аспірант кафедри історії та світової політики, ІСН
ОНУ ім. І.І. Мечникова*

ІСТОРИКО – ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕГРАЦІЇ ЯК ГЛОБАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

Анотація. В даній статті автор проводить історичний аналіз феномену інтеграції, розглядає основні етапи його розвитку від перших цивілізацій і до сучасних регіональних інтеграційних систем. Досліджено еволюцію теоретичних підходів до визначення сутності процесу інтеграції. Також в статті на основі теоретичного аналізу розглядаються підходи основних наукових теорій в сфері інтеграції — федералізм, функціоналізм, інституціоналізм, теорії нового регіоналізму та ін.

Ключові слова: інтеграція, глобалізація, політична інтеграція, перші цивілізації, теорії інтеграції, федералізм, функціоналізм, інституціоналізм, теорії нового регіоналізму.

Актуальність теми дослідження визначається активізацією регіональних інтеграційних стратегій в умовах трансформації існуючої системи міжнародних відносин. В процесі глобалізації відбувається поглиблення співпраці на регіональному та субрегіональному рівні. Створюються нові інтеграційні угруповання, відбувається модифікація їх організаційних форм. Розвиваючись спочатку в невеликій кількості регіонів світу інтеграція в останні десятиліття охопила всі континенти.

Основу досліджень у сфері міжнародної інтеграції і досі складають загальнотеоретичні праці А. Сміта, Д. Рікардо, Дж.Р. МакКуллоха, Ф. Ліста, Е. Дюркгейма, М. Вебера. Серед праць, заклавших теоретичні основи розуміння сучасних інтеграційних процесів слід відмітити роботи К. Дойча, Д. Мітрані, А. Спінеллі, Е. Хааса, А. Етціоні, Р. Харрісона, Дж. Сарторі, які в рамках федералістського, функціонального, неофункціонального, комунікативного підходів намагаються визначити сутність та структуру інтеграційних процесів, їхні різновиди та еволюцію.

Також сучасним дослідженням інтеграційних процесів в Західній Європі присвячені праці М. Бургесса, Д. Бурки, А. Боска, Д. Дінана, П. Кінга, Т. Крістіансена, П. Фонтена, С. Хоффмана, Б. Розамунда, М. Ходжеса. Історико-політичним дослідженням східноазіатській інтеграції присвячені роботи А. Ачарії, М. Бісона, К. Дента, Б. Хеттне, П. Катценштайна. В працях цих авторів були висловлені ідеї, що дозволили розглядати східноазійські та латиноамериканські регіональні

інтеграційні процеси як такі, що типологічно схожі з процесами, що розвивались в Європі.

Дослідженнями процесів інтеграції в українському науковому середовищі займалися такі автори: Ф. Барановський, Е. Бевзюк, А. Гальчинський, Л. Голопатюк, І. Голубій, Л. Губерський, О. Ковальов, В. Копійка, А. Кудряченко, В. Манжолі, М. Михальченко, Г. Перепелиця та їх російські колеги, Ю. Шишков, О. Буторина, В. Шемятенков, В. Княжинський та ін.

Мета дослідження. В умовах посилення інтеграційного руху як у регіональному, так і у світовому масштабі, дослідження феномену інтеграції є все більш актуальним. Саме це зумовлює мету даної статті — дослідити історико — теоретичні основи феномену інтеграції, його історичні передумови і основні етапи розвитку. Розглянути теоретичні підходи класичних та сучасних теорій інтеграції щодо визначення сутності та структури інтеграційних процесів, їх різновиди та еволюцію.

У сучасних умовах практично жодна країна світу не може ефективно розвиватися, не взаємодіючи з іншими державами. Країни інтегруються виходячи зі своїх політичних, економічних та геополітичних інтересів. Наслідком цих процесів є просторова трансформація світу; виділяються регіони з різними формами взаємодії, відбувається впровадження наднаціональних елементів інтеграції як в економіці, так і в політиці. У світлі криз і загострення глобальних проблем, залучення в ту чи іншу інтеграційну систему набуває для держав стратегічний характер, так як для ефективного використання владних повноважень у світовому масштабі необхідна тісна взаємодія між акторами світової політики, чітка координація їх дій, а також розробка загальних норм і правил. Таким чином, сучасну інтеграцію можна розглядати як певний інструмент світової політики.

У сучасній науковій літературі існує велика кількість дефініцій терміна «інтеграція». В своєму дослідженні автор розглядає декілька підходів до визначення даного терміну, а саме інтеграція — це процес і результат взаємозв'язку, взаємодії, зближення та об'єднання в єдине ціле будь-яких частин, елементів країн, їхніх економік, соціальних і політичних структур, культур, соціальних і політичних груп, етносів, партій, рухів, організацій [1, 88].

Наступне визначення, яке вдало відображено в словнику англійської мови Мерріам — Вебстера є наступним: «Інтеграція — це дія або процес, при якому різні групи (або раси) об'єднуються на рівній основі в єдине суспільство або організацію» [2]. Відповідно, «інтегрувати» означає «формувати або поєднувати в єдине ціле». У якості синоніма словник називає слово «об'єднувати», тобто «збиратися разом, щоб сформувати єдине ціле».

Вітчизняний політологічний словник за редакцією Ю.С. Шемшученко трактує термін «інтеграція» наступним чином: «Інтеграція — це сукупність політичних процесів, спрямованих на консолідацію, злиття суспільних, політичних, військових, економічних структур або етносів у рамках однієї держави чи кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам» [3, 114].

Однак, всупереч поширеній думці, що інтеграція — феномен ХХ століття, перші елементи інтеграційних процесів простежуються і в минулі епохи, хоча, звичайно, вони були не такими масштабними та інтенсивними.

Найдавніші цивілізації — єгипетська, вавилонська, трохи пізніше — індійська та китайська зародилися в родючих долинах річок — Ніла, Тигра, Євфрата, Інда та Хуанхе, куди спрямовувалися великі маси людей. Вони створювали на їх берегах свої міста і поселення. У процесі господарської діяльності, потреба в утриманні складної іригаційної системи вимагала постійної колективної праці всієї громади, а відповідно з'явилася необхідність в організації зрошувальних робіт. Спочатку функція управління закріплюється за племінною верхівкою, а пізніше, з розширенням спектру господарського життя, ця функція переходить під управління перших рабовласницьких держав.

З появою перших міст — держав головну інтегруючу роль грала торгівля, міграція, загарбницькі війни, в результаті яких об'єднувалися в одне політичне ціле величезні території, вкрай неоднорідні з точки зору економічного розвитку, етнічного складу та культурних традицій. Активно йшло етнічне змішування, посилювалися культурні контакти та економічні зв'язки. Так виникла перша в світі імперія Саргона Аккадського в Месопотамії (правив у 2316 — 2261 роках до н. е.), пізніше Новоасирійська імперія (750-620 р. до н.е.), Перська імперія (VI століття до н. е.), імперія Маур'їв (IV століття до н. е.), Китайська імперія (III століття до н. е.), Римська імперія (I століття до н. е.).

Цей історичний період німецький філософ Карл Ясперс у книзі «Витоки історії та її мета» визначив як «осьовий час» (800-200 рр. до н.е.), коли в

усьому світі запалилися осередки культури, була закладена духовна основа людства, причому незалежно один від одного в трьох різних місцях — в Європі, Індії та Китаї. Тоді відбувся самий різкий поворот в історії. З'явилась людина такого типу, яка зберіглась і донині. Він стверджував що: «У цю епоху були розроблені основні категорії, якими ми мислимо до цього дня, закладені основи світових релігій, які і сьогодні визначають життя людей» [4, 33].

Отже, важливу соціально — інтегруючу роль грала релігія, а також деякі національні релігійно-етичні вірування (наприклад, конфуціанство), які розповсюджувалися за межі своїх культурних кордонів. Такі релігії значно впливали на систему цінностей інших країн і формували великі «наддержавні» цивілізаційні спільності: конфуціанську (крім Китаю в неї входили Японія, Корея, В'єтнам), індо-буддійську, християнську, а пізніше — ісламську.

Незважаючи на велику відстань і різницю у розвитку, завдяки першим сухопутним та морським торгово — транспортним системам, товарообіг йшов не тільки всередині світових імперій, а й між цивілізаціями віддаленими одна від одної.

Окрім торгової взаємодії між Заходом і Сходом, культурні контакти проявлялися в різних сферах життєдіяльності: при взаємообміні різними технологічними досягненнями, при взаємопроникненні в торгівлі і дипломатії, ремісництві, архітектурі, образотворчому мистецтві, в утвердженні релігійно-філософських поглядів і моральних норм, у співпраці в різних галузях науки, у поширенні писемності та ін. З цієї точки зору, значення культурних зв'язків, які поширювалися стародавніми шляхами, особливо завдяки Великому Шовковому шляху, мали дуже важливе значення. У складі торгівельних караванів, які рухалися по основних напрямках, були ремісники, вчені, поети, музиканти та інші представники багатьох професій. Поширення різних культурних традицій і релігій не відбувалося в односторонньому порядку: культурний вплив розповсюджувався у напрямку від Сходу до Заходу — з Китаю в Середню Азію, Іран і Передню Азію, і навпаки.

Таким чином, можна констатувати, що початок функціонування Великого Шовкового шляху, приблизно на рубежі ер і подальший розвиток цієї системи комунікацій стали потужним інструментом економічної та культурної інтеграції народів.

У другій половині VII ст. інтеграційні процеси посилювалися зі створенням Арабського халіфату — величезної імперії, яка не поступалася за своїми розмірами і впливом Римської імперії; паралельно створювалася імперія франків в Західній Європі і зміцнювалася імперія Тан в Китаї. VIII століття

ознаменувалося продовженням цих процесів, які досягли на рубежі VIII-IX ст. своєї кульмінації. Однак, вже в другій половині IX ст. процеси інтеграції і в мусульманському світі, в Європі і в Китаї трохи сповільнилися, що проявилось в ослабленні і частковому розпаді Арабського халіфату, в розпаді імперії Карла Великого і в кризі Танської імперії в Китаї. Разом з тим, з початком X століття інтеграційні процеси знову посилювалися: зміцніла і розширилась Візантійська імперія, виникла велика централізована держава Київська Русь, на зміну імперії Карла Великого прийшла Священна Римська імперія німецької нації, імперію Тан в Китаї змінила досить міцна і процвітаюча імперія Сун; ці процеси багато в чому протікали синхронно, незважаючи на величезні відмінності. Але й це посилення інтеграції змінилося в кінці XI — на початку XII в. (хоча й ненадовго) новими дезінтеграційними процесами — ослабленням Візантії, невдачами Священної Римської імперії в її боротьбі за Італію, тимчасовим наростанням феодалної роздробленості в Західній Європі, Київській Русі, остаточним роздроблення арабського світу. Однак з утворенням Монгольської імперії — найбільшої по території імперії, яку коли-небудь знав світ, інтеграційні процеси знову посилювалися.

У V-XIII ст. існувала глобальна економічна система, центрами якої були Середній Схід, північні степи Центральної Азії, Індійський океан. У цей час світовими економічними лідерами були Китай та Індія з їх розвиненим ремісничим виробництвом і активною торговельною діяльністю. Саме там осідало європейське срібло і золото — в обмін не тільки на прянощі і пахощі, а й на тканини, фарфор, вироби з металу. Однак з початком епохи Великих географічних відкриттів глобальні політичні зрушення XIV — XV століть, які можна назвати своєрідною геополітичною революцією, зумовили падіння або зменшення ролі ряду колишніх імперій, які грали до того ключову роль, а також викликали переміщення центру економічного життя в Західну Європу. Тим самим політичні зміни XIV-XV століть створили передумови для зовнішньої експансії європейців, яка привела в підсумку до формування світового ринку і подальшого розвитку капіталізму в різних регіонах світу по мірі активізації колоніальної політики європейських держав (Португалії, Іспанії, Голландії, Англії, Франції).

Так, відомий німецький юрист і політичний філософ Карл Шмітт (1888-1985рр.) в своїй книзі «Номос землі» стверджував, що до епохи Великих відкриттів XV — XVI століття у людей не було глобального уявлення про планету, на якій вони жили. Кожен численний народ вважав себе

центром світу, а сферу свого володіння — будинком спокою, за межами якого панували війни, варварство, хаос. Під «Землею» вони розуміли власну імперію. Тобто в епоху Великих географічних відкриттів, «Земля вперше була осмислена і виміряна глобальною свідомістю європейських народів» [5, 19].

Враховуючи той факт, що першовідкривачами були європейські народи, які розділили планету між собою і стали її використовувати в своїх інтересах, другий «номос» став євроцентричним. Американський континент спочатку використовувався колоніальним чином, на відміну від континентального простору Азії, де євроцентристська структура «номоса» проявлялася лише частково і нерідко приймала форми протекторатів, віддачі в найм територій шляхом торгових договорів та розподілом сфер інтересів. Тобто, форми використання були більш гнучкими. Нарешті, Африка була поділена між європейськими державами тільки в XIX столітті.

Однак якщо суша була розділена на території національних держав, на колонії, протекторати та сфери інтересів, то море було відкритим, без прикордонних поділів для всіх держав, для рибного лову, добування солі та перлів, а також для світової навігації та військових операцій. Поступово перемагаючи своїх європейських суперників: Іспанію, Голландію, Францію та Німеччину, Англія стала домінуючою державою і в світовому океані.

Процес становлення «національних держав» як головного суб'єкта на міжнародній авансцені, в результаті закінчення Тридцятилітньої війни та заключення Вестфальського миру (1648 р.), певним чином видозмінив інтеграційні процеси того часу, які придбали «національний» відтінок. В результаті появи центрального уряду, оформлення внутрішнього ринку, єдиного правового простору та проведення загальної економічної політики зникають локальні культурні перегородки, поступившись місцем загальному культурному і мовному простору. У якості одного із головних був визнан «принцип національного державного суверенітету», коли кожна держава володіє всією повнотою влади на своїй території. Вестфальська система і досі є базовою основою міжнародних відносин, яка проіснувала з певними модифікаціями до Першої Світової Війни, та була найтривалішою у новітній історії.

Однак якщо під процесом інтеграції розуміти розширення економічних, політичних і культурних взаємозв'язків між різними державами і навіть окремими регіонами світу, то слід зазначити що інтеграційний сплеск стався в період становлення індустріального суспільства. Ці процеси стали наслідком промислових революцій спочатку

в Англії, потім в інших державах. Подолання автаркії держав та створення світових ринків, механізація виробництва у всіх галузях народного господарства, розподіл праці, інвестиції в наукомістке виробництво, поява класу кваліфікованих робітників — всі ці явища поступово розповсюджувалися в різній мірі з Британії в інші держави та колонії по всьому світі.

Отже, відбувалось становлення нового капіталістичного способу виробництва, нової класової соціальної структури і нової політичної організації, в основі якої лежать національні держави (нації-держави).

В індустріальну епоху інтегруюча роль торгівлі істотно виросла. Промисловість постійно потребувала сировину: головними предметами торгівлі стали вугілля, нафта, зерно. Поступово посилювалася економічна взаємозалежність між країнами. Була закріплена теза, що світовий економічний розвиток неможливий без міжнародних економічних зв'язків.

Однак якщо період індустріального суспільства розглядати як перший сучасний етап розвитку інтеграції, то в основному цим процесом була порушена сфера економіки та торгівлі, а тому, як зауважує російський вчений Ю.В. Шишков, «першими дослідниками тих економічних явищ, які пізніше стали основою міжнародної інтеграції, були фахівці у галузі зовнішньої торгівлі та торговельної політики. Ще у XVIII і XIX століттях осмислювалися економічні наслідки перших міжнародних торгових угод: англо-португальського договору 1703 р., англо-французького договору 1860 р. і особливо німецького Митного союзу (1834-1871)» [6, 19]. Варто зазначити, що вже в той період мали місце наукові дискусії про ефективність політики об'єднання. Так, наприклад, класики політичної економіки А. Сміт і Д. Рікардо виступали проти торгових альянсів, аргументуючи свою позицію тим, що вони заважають розвитку міжнародного товарообміну, стримують вільну ринкову конкуренцію....[тоді коли] німецький економіст Ф. Ліст висував контраргументи на захист митних союзів, доводячи необхідність такого роду союзів для захисту індустріальних галузей» [7, 51].

Представники соціальної теорії кінця XIX — початку XX століття М. Вебер і Е. Дюркгейм першими звернулися до розробки та уточнення таких принципових для поняття інтеграції аспектів, як соціальна, економічна і політична інтеграції. Більш того, саме завдяки роботам класиків соціології XIX століття існує сучасна типологія інтеграції. Відповідно до неї під економічною інтеграцією розуміється зрощення ринків, під соціальною — зближення та уніфікація товариств, а під політичною інтеграцією — створення наддержав, або

політичної спільноти з організованою формою співуправління.

Першими розробниками даного поняття в політичній науці першої половини XX століття стали німецькі вчені — Р. Шмед, Х. Кельзен і Д. Шиндлер. Термін «інтеграція» означає певну цілісність та структуру, саме в цьому сенсі він використовувався у природничих науках. Застосовувавши цей термін в сфері аналізу суспільних відносин, згадані автори під «інтеграцією» розуміли об'єднання людей, особливо держав, в певну соціально-політичну спільноту.

Їх ідеї були розвинені в працях німецького історика і правознавця К. Шмітта, в теорії великих просторів, який дійшов висновку про те, що зміна економічних умов вимагає створення великих геополітичних просторів в якості нових, більш досконалих суб'єктів міжнародних відносин і міжнародного права [8, 10]. Теорія великого простору розглядає процес розвитку держав з позиції прагнення до досягнення найбільшого територіального обсягу. Великий простір, на думку К. Шмітта, являє собою нову форму наднаціонального об'єднання, заснованого на стратегічному, геополітичному та ідеологічному факторах [9, 18].

Однак розвиток міжнародного співтовариства в той період ще не створив необхідних передумов для реалізації ідей інтеграції. Лише після Другої світової війни термін «інтеграція» стали застосовувати до позначення різних форм міжнародного співробітництва в процесі конструювання певних інтеграційних регіонів, та стало можливим говорити про появу поняття «міжнародна інтеграція».

Найбільш активна хвиля інтеграційних досліджень політологічного характеру спостерігалася слідом за початком становлення європейського співтовариства і його першими успіхами в 50-60-ті роки. Однак роздуми про майбутнє Європи були інтенсивними вже в період між двома світовими війнами. У 20 — 30-ті роки стали виникати наукові школи, які займалися проблемами об'єднання Європи, які «намагалися логічно довести неефективність національних держав і необхідність нового європейського та світового порядку» [10, 319].

Саме в національних державах, що розірвали континент національними кордонами, які ворогували між собою, охоплені страхами і підозрами один до одного і розв'язали, врешті-решт, страшну війну, яка занастала мільйони людей, вони бачили причину кризи і занепаду розвитку Європи.

З критики національної держави вийшли дві основні наукові школи, з якими були пов'язані як перші політичні концепції європейського об'єднання, так і багато наступних дискусій та розробок у сфері інтеграційного аналізу, що мають значення і в наші дні. Історично, дещо раніше

придбала популярність школа федералізму, а потім, з її критики і власних філософських побудов, з'явився функціоналізм.

Одним з найважливіших творів у 20-ті роки минулого сторіччя в цій сфері стала книга Річарда Куденхов-Калергі під назвою «Пан-Європа», вперше опублікована в 1923р. [11]. В рамках запропонованої ним моделі, об'єднання Європи повинна була забезпечити федеральна загальноєвропейська конституція.

Європейський федералізм, натхненний мріями про єдину Європу, є найвідомішою в широких колах концепцією інтеграції. Піддаючи критиці державу-націю, федералісти говорили, що в рамках існуючих національних утворень громадяни більше не відчувають економічної та політичної безпеки. Як стверджував один із засновників руху Європейського федералізму Альтьєро Спінеллі, держава-нація втратила своє право на існування, тому що більш не може гарантувати політичну та економічну безпеку своїм громадянам [12].

Для іншого видатного діяча руху федералізму Маріо Альбертіні традиційна держава-нація стає занадто малою, щоб успішно вирішувати виникаючі в суспільстві проблеми безпеки, економіки, навколишнього середовища та ін. Таким чином, неієдздатність, функціональна обмеженість держави-нації і стали першопричинами виникнення федералістського руху.

Альбертіні вказує на те, що федералізм поєднує в собі єдність і відмінність (проголошений у сучасному ЄС принцип «єдність у різноманітті»). В рамках федеративного устрою з'являється можливість вирішення глобальних проблем, з одного боку, і розуміння культурних відмінностей — з іншого. На думку Альбертіні, федерація — «це відповідний інструмент, щоб об'єднати людство в рамках багаторівневої системи демократичного управління» [13].

В цілому концепція федералізму ставить перед інтеграцією чітку стратегічну мету — об'єднання Європи шляхом створення наддержави, яка буде функціонувати на принципах поділу влади і функціонування наднаціональних інститутів, яким держави-учасники делегують частину свого суверенітету.

Федералізм критикували насамперед за те, що на чільне місце цього теоретичного підходу ставиться виключно сфера політичного. Критика цього концепту призвела до зниження його популярності і виникнення інших теорій європейської інтеграції.

Теорія неофедералізму звільнилася від зайвої ідеалізації притаманної федералізму і набула більш реалістичний характер, підкреслюючи значення поступового переходу до механізму прийняття рішень на наднаціональному рівні.

Поряд з федералізмом, функціоналізм є одним з напрямків робіт теоретичного осмислення умов припинення соціальних конфліктів, який розгорнувся в період між світовими війнами.

Засновником і одним з головних прихильників функціонального підходу є Давид Мітрані. Він вважав, що «відправною точкою має бути не питання про «ідеальну» форму устрою міжнародного співтовариства, а питання про основні функції цієї спільноти» [14].

На перше місце ставиться ефективне здійснення суспільно корисних функцій і при зміні функції змінюється і організаційна форма керуючого інституту, який не прив'язаний до якої-небудь національної держави. Мітрані вважав, що регіональне об'єднання за територіальним принципом призведе лише до поширення недоліків системи державного управління в більшому масштабі. Об'єднання Європи має базуватися не на єдиній союзній території, а на визначеній загальній функції.

Виходячи з постулатів функціонального підходу, ідеалом об'єднання для Мітрані виявились більш пізні Європейське об'єднання вугілля і сталі і Європейське співтовариство з атомної енергії, які представляли собою об'єднання держав для реалізації певних функцій.

Спільним для федерального і функціонального підходів до європейського інтеграційного процесу 20-30-х рр. XX століття є їх теоретична незавершеність і практична нездійсненність в політичних і економічних умовах Європи в період між світовими війнами. Але важливість зазначених підходів виражається в самій спробі сформулювати теоретичну підставу для об'єднання європейських держав, а ідеї федералізму і функціоналізму домінували в ідеологічних і політичних дискусіях та отримали своє практичне втілення на стадії створення перших європейських інтеграційних співтовариств (ЄОВС, Євратом, ЄЕС) в 50-х роках минулого століття, надавши певний вплив на їх інституційний вигляд і функціональну структуру.

Вивчення інтеграції з позицій власне політичної науки отримало розвиток і в 60-70-ті роки, коли європейські співтовариства продемонстрували свою відносну стійкість, економічну ефективність і стали важливим чинником європейської та міжнародної політики. Разом з тим, у цей період виявились і певні проблеми їх функціонування. Панівним напрямком у вивченні європейської інтеграції в цей період став неофункціоналістський підхід. Він відштовхувався від деяких базових уявлень функціоналізму, в той же час розвиваючи, видозмінюючи і уточнюючи його положення. Неофункціоналізм розвивався переважно американськими політологами та мав два предметних і

методологічних різновиди. Один з них, пов'язаний з ім'ям К. Дойча, отримав назву теорія комунікації, та був спрямований на аналіз інтеграційних співтовариств в широкому контексті міжнародних відносин. Інший, пов'язаний з роботами Ернста Хааса та його послідовників, був спрямований безпосередньо на аналіз регіональної політичної інтеграції, у фокусі якого перебував процес інтеграції в Західній Європі.

В комунікаційній теорії К. Дойча зазначалась відмінність між термінами «юридична держава» і «соціологічна нація», які він переносив і на міжнародні відносини. З цієї точки зору, в міжнародній сфері взаємодіють не тільки держави, а й суспільства та народи. Тому міжнародна інтеграція не обмежується зближенням держав, а й повинна супроводжуватися зближенням товариств. Якщо для зближення держав особливо важливим є укладення юридично оформлених спілок, а в перспективі і можливе їх об'єднання у федерацію, то для зближення суспільств найбільш важливим є виникнення «почуття спільноти», яке формується в процесі інтенсивного і дружнього спілкування (комунікації) між народами [15].

Неофункціоналістський підхід у версії Е. Хааса та його послідовників містив значно більш конкретний аналіз політичних чинників інтеграції, оскільки ґрунтувався не тільки на ідеях функціоналізму Мітрані, але і на плюралістичному розумінні політики, поширеної тоді в американській політології, а також від аналізу політичної практики самого Європейського економічного співтовариства [16]. Він виходив з уявлення, що головними рушійними силами інтеграції є не абстрактне «почуття спільноти», яке є в суспільстві, не загальні і нерозчленовані інтереси держав, а дії представлених в політиці інтегруючих країн основних партій і груп інтересів. В умовах інтеграції ці політичні актори отримують можливість використовувати в своїх інтересах можливості, які представлені на наднаціональному політичному рівні, та прагнуть формулювати там свої очікування і програми.

Основним конкурентом неофункціоналізму в цей період став міжурядовий підхід, запропонований американським політологом Стенлі Хоффманом. Цей підхід виходив з того, що європейська інтеграція є, насамперед, міжнародним процесом і повинна розглядатися в рамках теоретичних концепцій міжнародних відносин. Ці теорії, які беруть початок від ідей реалістичної школи, розглядають інтеграцію як результат взаємодії держав, які керуються національними інтересами і турботою про власну безпеку. Саме від конфігурації цих інтересів залежить хід інтеграційного процесу. Дана обставина, як вважає Хоффман, пояснює,

чому на зміну першим успіхам інтеграції, прийшли проблеми і складнощі, які загальмували цей процес. Складнощі були викликані тим, що інтеграційний процес став зачіпати такі національні інтереси держав і області їх суверенітету, які не могли бути передані інтеграційній спільноті. У цьому зв'язку в міжурядовому підході проводиться відмінність між областями так званої «високої» (зовнішня політика, оборона, безпека) і «низької» (питання економіки, соціальної сфери та ін.) політики. У сфері «низької» політики глибока інтеграція можлива, тому що там відбувається основна взаємодія суспільств, і державам вигідно створювати спільні інститути регулювання і контролю. У сфері ж «високої» політики визначальними є інтереси самих держав, і в цій сфері інтеграція неминуче буде обмежуватися рамками міжурядових інститутів.

Трактування інтеграції в рамках міжурядового підходу призвело до виявлення в інтеграційному процесі можливості появи двох видів проблем і конфліктів, які можуть ускладнювати і гальмувати його динаміку. По-перше, це конфлікти і розбіжності між національними державами і наднаціональними інтеграційними інститутами. По-друге, це конфлікти і розбіжності між державами спільноти, що випливають з відмінностей та інтересів їх зовнішньої політики по відношенню до держав поза спільноти. Ці проблеми будуть постійно ускладнювати розвиток інтеграції.

Таким чином, підходи і дослідження європейської інтеграції на цьому етапі розвивалися дуже активно. В них застосовувалися методи з різних областей науки — політології, соціології, права, міжнародних відносин. Великий фактичний матеріал давала і практика інтеграції. У той же час це був період активних дебатів між різними підходами, пошуків нових пояснень і аргументів. В цілому все це сприяло становленню і розвитку наукового дискурсу в аналізі інтеграційних процесів.

Розпочавшись в Західній Європі в 50-х роках ХХ століття, інтеграція в 1980-х і 1990-х вийшла за кордони Європи і породила інтеграційні «ядра» різної потужності в Північній і Латинській Америці, Східній і Південній Азії і навіть, із певними відмінностями, на просторі СНД. Ця глобальна тенденція, очевидно, стала для зарубіжних дослідників стимулом до більш глобального осмислення.

Якщо західноєвропейська модель інтеграції майже до кінця ХХ століття була універсальною, то на рубежі ХХ і ХХІ століть у спеціалізованій літературі почала з'являтися велика кількість індивідуальних і колективних робіт, в яких провідні зарубіжні фахівці з інтеграції, у тому числі і європейської, вже чітко формулювали положення

про те, що аналітичні підходи, вироблені на матеріалі вивчення тільки західноєвропейського досвіду, мають обмежену теоретичну і практичну корисність. Наприклад, відомий британський фахівець, професор Йоркського університету Марк Бісон, який досліджував досвід інтеграції в Східній Азії, досить категорично написав: «Немає ніяких підстав стверджувати, що європейський досвід визначає єдину історично можливу форму регіональної взаємодії, або що успіх будь-якого регіонального об'єднання повинен оцінюватися виключно за його здатністю відтворити структури і практики ЄС» [17, 5]. Чітко виявилася тенденція плюралізму наукових поглядів дослідження регіональних інтеграційних процесів. Для нового покоління зарубіжних дослідників стало типовим визнання множини інтеграційного досвіду, регіональних траєкторій інтеграційних процесів, різноманіття форм їх інституційного регулювання.

На основі цих висновків, збільшений в 1990-х роках пласт літератури, гіпотез, спостережень і пояснень, отримав загальну назву — «теорії нового регіоналізму» (ТНР).

В аргументації прихильників «теорій нового регіоналізму» можна виділити дві основні групи доводів. По-перше, регіоналізм, будучи суто ендемічним процесом, в кожній частині світу знаходить свій неповторний вигляд під впливом економічних, соціокультурних, політичних та історичних особливостей конкретного регіону [18].

По-друге, світ другої половини минулого століття, в якому зародилася західноєвропейська інтеграція, радикально відрізняється від сучасного світу, в якому схожі ситуації не можуть бути відтворені [19].

З робіт даного напрямку виділяються оригінальні роботи шведського автора Б. Хеттне, присвячені азіатським інтеграційним процесам [20]. Підхід Хеттне істотно знижує нормативну жорсткість критеріїв інтеграції, які зазвичай постулюються в європейських теоріях. Доповнюючи Б. Хеттне, російський фахівець з європейської інтеграції О.В. Буторіна вказує, що якщо оцінювати регіональну інтеграцію з погляду критеріїв євроінтеграції, то «...НАФТА безпорадно застрягла на початковому етапі, а АСЕАН тільки наближається до нього» [21].

Поруч з роботами Б. Хеттне варто назвати фундаментальну колективну працю під редакцією професора Корнельського університету (США) Т.Дж. Пемпела [22], в якій зроблена спроба систематизувати ознаки інтеграції, зімкнувши економічний, історико-політичний і культурно-психологічний аспекти аналізу регіональних форматів багатостороннього співробітництва. Автори вказують на унікальні незрівнянні геополітичні умови,

в яких зароджувалися регіональні інтеграційні імпульси в Європі та Азії, але наполягають на необхідності осмислення обох прикладів інтеграції як споріднених або, як мінімум, паралельних, теоретично сумісних, що допускає їх розгляд в єдиному аналітичному контексті.

У літературі 2000-х років відбулася відмова від абсолютизації «нормативності» європейського інтеграційного досвіду. НАФТА, АСЕАН, а іноді і МЕРКОСУР розглядаються в одному ряду з ЄС, хоча ніхто не ставить під сумнів кількісну і якісну перевагу, ступінь зрілості європейської інтеграційної моделі.

Так чи інакше в бібліографії «теорій нового регіоналізму» явно присутня заявка на формування загальної теорії інтеграції. В якійсь мірі вона обґрунтована: концепція нового регіоналізму дійсно дає підґрунтя і методологію для порівняння інтеграційних моделей, і в цьому сенсі корисна дослідникам.

Таким чином, розглянуті теоретичні підходи до аналізу інтеграційних процесів дозволяють зробити висновок, що не існує єдиної універсальної теорії, яку можна застосувати у «чистому» вигляді до будь-якої держави яка прагне до інтеграційної взаємодії, так як кожен із теоретичних підходів акцентує свою увагу на певному аспекті інтеграції. Проте теоретичні засади цих теорій мали значний вплив на формування програм різноманітних інтеграційних союзів.

Підводячи підсумки історико — теоретичного аналізу феномену інтеграції, можна зробити висновок що інтеграція — складний, багатоаспектний, історичний феномен, який зароджується в найбільш розвинених, з техніко-економічної та соціально-політичної точок зору регіонах світу і крок за кроком втягує в цей процес все нові країни в міру дозрівання їх до необхідних економічних, політичних і правових норм. Розвиваючись спочатку в невеликій кількості регіонів світу інтеграція в останні десятиліття охопила майже всі континенти, що призвело до утворення численних регіональних і субрегіональних груп.

На рубежі XX і XXI ст. взаємозалежність, взаємопов'язаність, взаємообумовленість різних країн і в економічних, і в політичних відносинах має глибинний і всеосяжний характер. Відбувається виникнення нових інтеграційних угруповань, модифікація їх організаційних форм, еволюція від більш простих до більш складних моделей. В результаті інтеграційні процеси охопили практично всі регіони і держави, надаючи тим самим визначальний вплив на формування нової політико-економічної системи світу.

В останні десятиліття йдеться про якісно новий характер інтеграційних взаємозв'язків. Перш за

все, об'єктивні процеси глобалізації, інформатизації та демократизації призвели до втрачання визначального значення «територіально-державного чинника» у взаємодії окремих громадян та їх об'єднань у політичній, культурній, соціальній та інших сферах. На зміну територіально-державному принципу інтеграційного об'єднання приходять принцип просторового взаємозв'язку в глобальному масштабі. Держави, реагуючи на глобальні ризики, змушені почати колективні дії в просторах транснаціональної інтеграції для вирішення національних проблем. При цьому створені системи не доповнюють один одного, як це планувалося в післявоєнній економічній парадигмі, а починають гостро конкурувати між собою.

Література

1. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; [за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка]. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
2. Merriam-Webster Dictionary [Electronic Resource] // Official website of the Merriam-Webster Dictionary. — Access Mode: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/integration>. — Title Screen.
3. Політологічний енциклопедичний словник / [за ред. Шемшученко Ю.С.]. — К.: Генеза, 1997. — 400 с.
4. Ясперс К. Истоки истории и ее цель. Ч III. / Ясперс К. Смысл и назначение истории. М.: Республика, 1994. — 286 с.
5. Шмитт К. Номос Земли в праве народов *jus publicum eunoraem*. СПб.: Изд-во: «Владимир Даль», 2008. — 670 с.
6. Шишков Ю. Интеграционные процессы на пороге XXI века. Почему не интегрируются страны СНГ. М.: НП «III тысячелетие», 2001. — 480 с.
7. Васильева Н.А., Лагутина М.Л., Глобальный Евразийский регион: опыт теоретического осмысления социально-политической интеграции. СПб, Издательство Политехнического университета. 2012. — 424 с.
8. Левинцева Н. Международная экономическая интеграция: Учеб. пособие. М.: Экономистъ, 2006. — 430 с.
9. Шмитт К. Номос Земли в праве народов *jus publicum eunoraem*. СПб.: Изд-во «Владимир Даль», 2008. — 670 с.
10. Шемятенков В. Европейская интеграция: Учебное пособие для студентов. М.: Изд-во: «МО», 2003. — 400 с.
11. Куденов — Калерги Р. Пан-Европа. М.: Вита-Планетаре, 2006. — 120 с.
12. Spinelli A. The Growth of the European Movement since the Second World War // *European Integration* / M. Hodges (ed). Harmondworth: Penguin, 1972
13. Pinder J. Mario Albertini in the history of Federalist thought. — *The Federalist*. 2002, № 3. С. 158 — http://www.euraction.org/revfiles/3_02.pdf
14. Rosamond B. Theories of European integration. London, 2007. — 33 p.
15. Deutch K. Nationalism and Social Communication. 2nd ed. Cambridge : MA, MIT Press, 1966
16. Haas E. When knowledge is Power. — Berkley, 1990
17. Beeson M. Regionalism and Globalisation in East Asia. New York, 2007
18. Hettne B., Soderbaum F. Theorising the rise of regionness // *New Political Economy*. Vol. 5. No. 3. 2000. P. 457-474; Wallace W. Regional Integration: The West European Experience. Wessington DC: The Brookings Institution, 1994.

19. Milner H. International theories of co-operation among nations: strengths and weaknesses // *World Politics*. No. 44 (April). 1992. — 466-496 p.

20. Hettne B. Globalisation and the New Regionalism: the Second Great Transformation // Hettne, B., Inotai, A. and Sunkel, O. (eds.). *Globalism and the New Regionalism*. London: Macmillan, 1999. — 3-24 p.

21. Буторина О. Понятие региональной интеграции: новые подходы // *Космополис*. 2005. №3 (13).

22. Pempel T. Remapping East Asia: The Construction of a Region. Ithaca, 2005.

Кобенко О.Б. Историко — теоретический анализ интеграции как глобального феномена. — Статья.

Аннотация. В данной статье автор проводит историко-теоретический анализ феномена интеграции, рассматривает основные этапы его развития от первых цивилизаций и до современных региональных интеграционных систем. Представлена эволюция теоретических подходов к определению сущности процесса интеграции. Также в статье на основе теоретического анализа рассматриваются подходы основных научных теорий в сфере интеграции — федерализм, функционализм, институционализм, теории нового регионализма и др.

Ключевые слова: интеграция, политическая интеграция, первые цивилизации, теории интеграции, федерализм, функционализм, институционализм, теории нового регионализма.

Kobenko O. B. Historical and theoretical analysis of integration as a global phenomenon. — Article.

Summary. The author of this article analyzes the phenomenon of integration, its historical and theoretical part from the first civilization to modern regional integration unions. Also, the evolution of theoretical approaches to the definition of the integration process are studied.

Keywords: Integration, globalization, political integration, the first civilization, the theory of integration, federalism, functionalism, institutionalism, theories of new regionalism.